

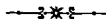
սոսի ֆրիստուի ի Ռֆձկի (*) ամին, և ի Սրբոյն Գրիգորի Ռէշի ամի. և ի Թվիս ՊԺԳ, ի յամեանն յունվի. ԺԵ. ի մեր կաթաղիկսութեանն՝ որ է ամ և կէս և աւր ի (քսան), Եւ վասն առաւել հաստատութեան՝ իմով կամաւ ձեռնագրեցի ստորև մերով սովորական կարմիր ձեռնագրաւս. և կընքեցաւ վերոյ տիրական մեծ մատանաւս կամաւք բարերար մարգարիին Աստուծոյ աւրհնելոյն յաւիտեանս և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն :

† Մենքապ շնորհաքն Աստուծոյ կամողիկոս Ամենայն Հայաստանաց

Կոստանդին կաթողիկոսի համառօտ գրածն ի ներքև Մենքովայ գրածին, ըստ իր ըսածին՝ « Գիր հագնորական հրամանի աւրհնութիւնն է և » կրկին հաստատութիւնն », իր նախորդին վերագրեալ կոնդակին. յորում կ'իմացընէ որ անոր ընտրած եպիսկոպոսն Գրիգոր՝ եկաւ առ ինքն, կոնդակը ի հետ բերելով. Կոստանդին այլ ստորագրելով (կաթողիկոս ամենայն Հայոց) ի ԺԵ յունվարի, ի Թուին ՊԺԳ (1375) կու հաստատէ զնոյն Գրիգոր յառաջնորդութիւն իւր Թեմին, և օրհնելով զթեմականն՝ կու գարձընէ ի տեղն : Վիճակաց անուանքն այլ գրէ Լով, Այստեմիր և Լուցկայ :

* Թուականաց առանդական Թիւերը՝ կամ կին կամ նոր ձեռք մի փոխը և՛ տասն տասն Թիւ աւելցընելով, որպէս զի կոնդակին ներքև գրուած Կոստանդին կաթողիկոսին Թուականին յարմարի. ըստ այնմ և ամսոյն օրը յունվարի ԺԵ ըրեր է, բնագրին մէջ ինչ ըլլալն չիմացուիր. Մենքովայ կաթողիկոսութեան տարւոյ վրայ այլ քիչ մի այլալուծիւն նշմարուի ըսոյ ստուգուածնէ նստի յէ երեւցածն :

Շարայարեյի

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(Տես Գ'էջ 394)

ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐՋԱՆ

ԵՒԴՈՒՍԵՒ ԱՐԳԱՐԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ԱՆՑԵԱԼ ԴԱՐՈՒ ՍԿԻՋԲԸ

ՀԱՅ տպագրութեան պատմութեան երկրորդ շրջանը կը բանան Միքայէլ կաթողիկոս, և իր թատմասէր ջանիցն և փափաքին գործադիր՝ եւգոկիսցին Արգար, իրեն աշխատակից ունենալով զորդին զՍյւլիմանշահ : Միքայէլ՝ Սրբոյ Լուսաւորչին հայրապետական աթոռը կը զբաւէ յամս 1547—1556 : Այնպիսի գարու և ատենի մը մէջ՝ յորում ազգերնիս քաղաքական իշխանութիւնը կորուսած, եկեղեցական նուիրապետ

ութեանէն կը յուսար իր ազիտից և թշուառութեանց դարմանը. տարաբաղդաբար այս հոգեւորական իշխանութեան ամէն հնարաւոր ջանքովն և մտադիր խնամովքն ալ, փափաքելի բարեկեցութեան վիճակի մը մէջ չէր զանուէր : Անդադար պատերազմունք և աւարառութիւնք զբովանդակ երկիրն ահաբեկած և սպաննեցուցած էին, և ամենուրեք տարածուած նաեւ նվաճական կենաց ոչ ապաւնով զրուծիւն մը :

Այսպիսի դիրքի մը մէջ էին այն ժամանակաց Հայոց հայրապետներն, եկեղեցականութիւնն, և իրենց խնամոց յանձնուած հօտն և աշխարհ :

Չենք գիտեր թէ ի՞նչ առթիւ Միքայէլ կաթողիկոսի սրտին մէջ յղացաւ խորհուրդ՝ Խաչագորութեան արուեստի բարգաւաճանաց ի մերում աշխարհի : Հաւանականաբար արդէն նախընթաց շրջանին մէջ մեզմէ յիշատակուած քանի մը անձանց ջանքերն և արդիւնք անծանօթ չլին իրեն, և անոնց անյաշողովթեամբն իսկ կամ փափաքելի և յուսալի արգասիք չտալովն ալ՝ թէ՛ իր և թէ՛ այլոց ուսումնասիրաց մտադրութիւնն զրաւած : Երանք գիտէին թէ՛ շատ անգամ առաջին փորձերու անյաջողութիւնք՝ երաշխաւորութիւն մը կրնան ըլլալ բարւոյ յապագային. և թէ՛ դժուարութեանց առջեւ՝ լքանիլն ու վհատիլը՝ մեծ մարդոց և մտաց յատուկ չէ : Այս դասու անձանց կը պատկանէին կաթողիկոսն և իրեն մտածութեանն հաղորդ և գործակից Եւզղիկացին Ագգար :

Աշուշտ՝ իրենցմէ հեռուոր Եւրոպայի մէջ ապագորական արուեստին կատարելագործութեամբ յառաջ եկած բազմապատիկ և բազմապիսի արդեանց և օգտից չէին կրնար բոլորովին անտեղեակ ըլլալ. և միանգամայնութեան և առուորի համար արեւմուտք գացող և դարձող ազգայինք՝ եւրոպական միանառուց հետ այդ լուրերն ալ կը բերէին անտարակոյս : Օր ըստ օրէ՛ գրագրաց նուազութեան, և նորոգ ընդօրինակութեանց համար կարեւոր ծախուց կարօտութիւնն՝ և ազգին աղքատութեան պատճառաւ գրչաց և ընդօրինակողաց նուազութիւն աւելի զգալի էր մեր աշխարհին համար : Տպագրութեան արուեստը ի Հայաստան մտցնելն ու զարգացնելն, մեծ դիւրութիւն մը մատուցանել էր ուսմանց և դպրութեանց յառաջադիմութեան :

Այս նպատակին հասնելու համար՝ Միքայէլ կաթողիկոս մտածեց՝ հնարագէտ և ճարտարամիտ անձինք զրկել յԵւրոպա, որպէս զի հմտանան այն արուեստին, և թէ ինչ միջոցով կարելի էր անոր մուտքը դնալ ի Հայաստան :

Իր ընտրութիւնն ինկաւ՝ Եւզղիկացի Ագգար անունով անձի մը վրայ :

✱
✱

Մեր պատմութիւնը ուսումնասիրողաց անծանօթ չէ՝ որ Ռուբինեան հարստութեան գրեթէ առաջին ժամանակներէն՝ սկսած էին Հայոց յարաբերութիւնք ընդ արեւմտեայս. որոց թագաւորք և իշխանք յաճախ խաչակիր զօրաց արշաւանաց պատճառաւ՝ իրենց զօրաց բանակներով անցեր էին ընդ Հայաստան, զինուց յաշողութեան կամ ձախողանաց միջոցներուն՝ յիշխողաց և ի ժողովրդեան նոցա՝ սէր, յարեկամութիւն, օգնութիւն և կարեկցութիւն տեսեր էին, և փոխարէն՝ ինչուան արքունական թագ և իշխանական գաւազան անոնց ընծայեր :

Մասնաւոր մտադրութիւն և գորով ցուցեր էին մերազգեաց նաեւ Հոռոմայ քահանայապետական աթոռոյն վրայ բազմոց հայրապետք :

Չեռուրնիս ունիւք, շատք ծանրակշիւրք և մեծ գնահատութեան արժանաւորք, նաեւ քաղաքական տեսակետով, փոխադարձ վստահութեամբ զրուած և ընդունուած ի Ռուբինեան թագաւորաց մերոց և ի հայրապետաց առ քահանայապետս Հոռոմայ և անոնց կողմանէ տրուած պատասխանիք կամ գրաւոր յանձնարարութիւնք առ քրիստոնեայ թագաւորս Եւրոպայ, խօսքով կամ միջնորդութեամբ, երբեմն նաեւ դրամական տրօք և հարկ տեսնուած ատենին՝ նաեւ զինուք ժամանելու յօգնութիւն վերահաս մահուան վրտանդի մէջ գտնուող ազգի մը եւ ժողովրդեան :

Սակայն այդ ամէն ջանքերով ալ կարելի չեղաւ այդ անկումը խափանել, և Միքայէլի հայրապետութեան ժամանակ՝ արդէն կատարուած իրողութիւն մ'էր այն, և Հայաստան՝ ամէն իրեն դրացի և սահմանակից ազգաց համեմատ՝ ինչպէս ունեցեր էր իր փառաւոր կեանքը, պիտի ունենար նաեւ աւոր պակասութիւնը. պատմութեան անհրաժեշտ օրէնքէն չէր կրնար զերծ մնալ : Այն վիճակին մէջ՝ գեթ զոյութիւնը պահպանելու համար ստիպուած էր ոչ լոկ իր վրան իջ :

խողաց զերն ու վստահութիւնը, այլ նաև քրիստոնեայ արևմտեան ազգաց մտադրու-
թիւնն և բարեկամութիւն հրաւիրել :

Այսպիսի փափուկ և խոհական պաշտաման
և գործոյ սահմանուած կ'երեւնայ Արգար :

* *

Ուրիշ շատ անգամ զուրցուած և կրկնուած
է, թէ ինչպէս Արգարու մեծարոյն և երախ-
տագիտութեան արժանաւոր անունը միայն
կայ ազգային պատմագրաց և յիշատակագրու-
թեանց մէջ, առանց օրոշակի և փափաքելի
տեղեկութիւն մը տալու իւր անձին վրայ :

Կ'ըսուի թէ նշանաւոր անձնաւորութիւն
մը ըլլայ՝ իր ազնուական սերնդեամբ և սուր-
միւ, և նոյն դարուն և իրեն ժամանակակից
անձինք ի Հոռլմ կը վկայեն իրեն համար
թէ յարքունի ցեղէ յառաջ եկած ըլլայ. և
յանուանէ Ստեփանոս Ռոյքեան իր ժամա-
նակագրականաց մէջ կ'ըսէ. « Պարոն Սէֆէր
Արգարեանց, ի զարուէ թաղաւարացն Հայոց,
եկեալ ի Հոռմ դեսպան Հայաստանեայց » :

Այս վերլին խօսքէն յայտնի կ'ըլլայ թէ
որպիսի պաշտամամբ կը զրկուի նա ի Հոռլմ
ի Միքայէլ կաթողիկոսէ, որոյ ձեռքը կու տայ
թուղթ մը այնպիսի տառերով և լեզուով,
որոց ընթերցման և իմաստից խելամոռու-
թեան՝ միայն ինքն դեսպանն, կարողութիւն
և գիտութիւն ունէր :

Զենք կրնար բսել թէ ինչ էր այդպի
խնամքով Արգարու յանձնուած թուղթ, և
որպիսի բովանդակութիւնն. Հռայնալը և ու-
մանք յարևմտեան մատուաւորաց՝ կրօնական
կերպարանք կու տան անոր, և զայն ամբողջ
մէջ կը բերեն : Բայց այդ ենթադրուած
զրուածին վաւերականութիւնն ստուգելու հա-
մար՝ աւելորդ է բսել թէ լոկ խօսք և ա-
ւանդութիւն բաւական չեն կրնար համարուիլ՝
յամենայնի ստուգութիւն յիշատակարանաց
փնտռուած դարուս մէջ : Փափաքելի է պատ-
մական ստուգութեանն համար՝ որ ինչուան
հիմայ դժուար հետազօտելի, և ներկայ որը-
քազան քահանայապետին լեւոնի յԳ լու-
սափա վեհանձնութեամբ՝ ուսմանց և ու-
սուցմասիրաց համար բացուած վատիկանեան
դիւանաց մէջ՝ քառուի անոր սկզբնագիրն

կամ զեսպանութեան յիշատակութիւնն և
նպատակը : Քանի որ այդ գիտն եղած չէ,
ենթադրութեամբ միայն կրնամք յառաջ բե-
րել՝ թէ ի հակառակասիրաց ոմանց և յան-
խորհուրդ բարեկամաց՝ հայ ազգի և եկեղեց-
ւոյ վրայ այլ և այլ ոչ ուղիղ, կամ թերու-
ղիղ և երբեմն նաև իրարու հակասական տե-
ղեկութիւնք հասած ըլլալով յարեմուտս և
մինչև յաթոռն առաքելական, Միքայէլ կա-
թողիկոսի դեսպանին ձեռք՝ այնպիսի դե-
ղեկութիւնք և վաւերականք ներկայացան, որ
շատ տարակոյսներ կը փարատէին, ամբաս-
տանութիւններ կը ցրէին, և նոր լոյս կը
ծագէին մինչև նոյն ժամանակներն յուզուած
խնդրոց վրայ. և սրբազան քահանայապետին
կողմանէ բերնով, թերեւս նաև գրով այլ և
այլ հարցումներ կ'ըլլային առ Արգար, և ու-
րոց պատասխաններն են Արգարու կողմանէ
տրուածներն : Մտադիր ընթերցողն պէտք
չունի անդրադարձութեան, թէ ինչպէս հա-
մաձայն և համաձիւռ են անոնք նախընթաց
նման առիթներու մէջ ուրիշ ազգային հայ-
րապետներէ տրուածներուն :

Հայրապետ թէ սիրալիր ընդունելութիւն
մը եղաւ կաթողիկոսի պատգամաւորին, և
կ'երեւի թէ առանձինն մտադրութեան ար-
ժանաւոր սեպուեցան իր առաջարկութիւնք :
Երկին Պիոս հայրապետք, շարքօրդ և հին-
գերօրդ, բնաբնակ Հոգեւորն մի առիթն Հայոց՝
ուր քանի մի տարի մնաց Արգար իր Սու-
թանշահ օրդով, և զեկեղեցի սրբոյն Մա-
րիամու Եղիպտոսեայն, նախկին տաճար Աւ-
նաբազարի, հնոյն և հեթանոս Հոռլմայ ամ-
բողջ մնացած սակաւաթիւ հոյակապ շինուա-
ծոց մին, ուր ցայսօր յաւիտեական քնով
կը հանգին բազմաթիւ ազգայինք, ինչպէս
կը յայտնեն իրենց տապանաբարիներ :

Բոլորովին նոր չէր այս ընդունելութիւնս
ի Հոռլմ Հայոց համար, ուր մերքն դարե-
բով յառաջ արդէն ծանօթ էին իրենց ունե-
ցած վաւերութիւն և միանձամբք : Դեռ մեր
օրերը երեւան ելած անտարակուսելի հնու-
թեան յիշատակարաններ. դարերու հաւատար-
մութեամբ իրարու աւանդած մահաբանք և
արձանագիրք կը ցուցնեն թէ անդատին
ի մետաղաներորդ դարէ, առանց ուղեւոր

անկէ ալ յառաջ վեր ելլել, և ինչուան քրիստոնէութեան առաջին դարուց գետնազամբս նայ մէջ :

Թե՛ Բրչափ ատեն կեցաւ Աբգար ի Հոռոմ, որոշ բան մը չենք կրնար բռնել, միայն՝ ինչպէս ետքը պիտի տեսնենք իր Սուլթանշահ որդւոյն հետ ի վենետիկ երթալէն ետքը, որ միտանալամ վրան ժամանակ անցնելէն ետքը դարձաւ ի Հոռոմ, և հոն հայկական տպագրութեան գործով զբաղեցաւ. ասանկ ալ իրենց ցեղէն ժեր Բարթոլոմէոս քահանայ մի, որոյ մէկ յիշատակարանը կը գտնուի 1600 թուականաւ թէ « Եւ Տէր Բարթոլոմէոս Աբգարի ազգէն և անարժան վարդապետ և աստուածաբան քահանայ մտայ այս մեր ազգին տան հովուապետ և խոստովանալոյ. և էր թուին Ռոմ հրամանաւ Կղեմենթոս Ը սուրբ փափին. բաւ է » : Նոյնպէս ի կողմ գրքի մը իւր ինքնագիր ստորագրութեան հանդիպած ենք ի լատին և ի հայ. թէ Ego Bartholomeus Abagarius nationis Armeniorum de Urbe penitentiarii ab auctore donum accepi: 1617. Ի ձեռաց վարդապետին պարբերաւ առեալ տէր Պետրոսին, որ էր Սուրար? սահմանողին » :

*
* *

Կամ Միքայէլ կաթողիկոսի յանձնարարութեամբ, և կամ Աբգար Երոզպա գրտնուելուն պատեհաւ ուղելով օգտուիլ և օգտակար ըլլալ ազգին, ետեւ եղաւ յուսումն և ի ծանօթութիւն արուեստի տպագրութեան, որպէս զի յետոյ կարենայ ծաւալել յազգին : Այս բանիս հետամուտ եղած կ'երեւի ի Հոռոմ. բայց չկրնալով այն յաջողութիւնն ու զիրութիւնն ունենալ՝ ինչ որ իրմէ ետքը իւր որդին, բռնադատուեցաւ երթալ ի վենետիկ, թերեւս աւելի ճարտար արուեստաւորք գտնելու ակնկալութեամբ, կամ ազգայնոց բազմութիւն գտնուելուն ի քաղաքին, յորոց անշուշտ նիւթական օգնութիւն ալ կ'ակնկալէր իր այդ ձեռնակին յաջողութեան համար :

1565ին ի վենետիկ տպագրուած Սաղմոսարան մի կայ զիմացնիս, պակասաւոր ի

սկիզբն և ի վերջ, որ թէպէտեւ ինչպէս ըսինք, ի վենետիկ գրողուած՝ բայց և ոչ ի միծի մատենադարանի քաղաքին կը գտնուի անկէ օրինակ մը, ոչ ի. Հայտանն և յեկեղեցւոյ և ոչ այլ ուրեք, այլ միայն թերի և անկատար օրինակ մը ի մեր գրատան, և ամբողջն ի Միլան՝ յամբոսեան մատենադարանի, յորում հետեւեալ տեղեկութիւնները կը գտնեմք : Գրոց ճակտի տեղ՝ զէմ առ զէմ երկու իջից վրայ՝ կրկին պատկերք կան. ի միումն սրբազան քահանայապետն Հոռոմայ բազմեալ ի զհոյս, քովը երեք ծիրանազգեաց կարդինալք և եպիսկոպոս մի. երկու ուրիշ անձինք ալ հայկական զգեստաւ. մին միութաւոր ծերունի, միւսն երիտասարդ : Այս իւրաքանչիւր անձանց անուանք նշանակուած են լատին տառիւք. Pius IV. Card. Amalius, Card. Borromeus. Epis. Alior Dibello, և ապա թուականն M. LXV. Ի հանդիպոյ գրուած պատկերին վրայ կը տեսնուի վենետիկ գուքս մը իր խորհրդականաց ժողովոյն մէջ, և իրեն ներկայութեամբ հայազգի անձ մը՝ իբրեւ արտուանութիւն կամ հրաման մը խնդրելու զիրքի մէջ, և վրան լատին գրով մակագրութիւն. Venetia... Hieronymus Priulius. Marcanton Armeno Abaghar. և թուականն M. D. LXV. Պատկերներուն տակն գրուած է հետեւեալ տեղեկութիւն հայագիր և հայաբեզու. « Ի թվականիս Հայոց Ռ. Ժ. Դ. ամին ես թոխառոցի Աբգար զպիրս՝ խնդրեցի զայս նոր գիր. ի Հոռոմ ի Պետրոս (= Պիոս) փափուն, և երեստ հրաման շինելու, բարեխաօսութեամբ այս կարտիսնալաց և այս եպիսկոպոսիս. և իմ գրայմիտ Սուլտանշայ որդւոյս : Եւ եկեալ ի գեղեցիկ նաւահանկիստ մայրաքաղաքն որ կոչի վանատիկ, ի թաւաւորութեան Ելերեման դուճին. և շինեցաք զայս նոր գիր. և զայս փոքր մեկնիչս սաղմոսաց » :

Այս կրկին նկարուց մէջ՝ երկու այլևայլ դիպաց յիշատակութիւն կամ պատմութիւն կ'ակնարկուի. մէկը հրամանի՝ միւսը գործաւորութեան : Հրամանն կամ թոյլատուութիւն ընդունելու համար՝ հարկ մը չենք տեսնել ինչուան Հոռոմայ քահանայապետի զիմել,

աղաչաւոր ու միջնորդ ծիրանաւորք փնտել, մինչ օգտակար ձեռնարկ մը կար և հաւա-
սարապէս ամենուն փափաքելի: Հաւանական
կ'երևնայ թէ մանաւանդ նիւթական նոյստտի
մը կարօտութիւն կար, և արուեստին հմուտ
անձանց. և կ'երևնայ թէ նպաստի խնդիրն
յաջող ելք ունեցած պիտի ըլլայ. հակառակ
դիպուածի մէջ հարկ մը չկար ծախք ընել
և այն պատկերը դնել ի դիրսն,

Մէկ պատկերին մէջ կ'ե-
րևնայ օրբազան հայրապետն
Պրոս, որոյ ներկայացած է
հայ պատգամաւորութիւնն իրեն
խնդիրով: Մենք արդէն ըսինք
թէ Հայոց համար սեպհական
հոգեւուն և եկեղեցի տուած
էր նա, և որոյ դռներէն մէ-
կուն վրայ ցայսօր կը կարգադ-
ցուի իր բարերար տոնէն և
գործը. միւս ծիրանաւորքն և
եպիսկոպոս՝ Հայոց ազգի խնա-
մակալք և պաշտպան կը թուին.
որոց միջնորդութեամբ կը յու-
սայ աշուշտ Ազգար՝ մինչ ի
զահն քահանայապետական
հասցընել իր խնդրաւորոց նիւ-
թըն և աղերսին ընդունելու
թեան վստահութիւնը:

Հաւանականաբար հրամանն
ու պաշտպանութիւնն կը սրուի.
բայց Ազգար ճարտար արուես-
տագիտաց չկարենալով հան-
դիպել, կ'անցնի ի վէնետիկ.
ժամանակին, ինչպէս արդէն
յիշեցինք, անուանի և մեծ
շահաստան քաղաք մը իւր
ուժովն, հարստութեամբ և
արուեստից համեմատական յառաջագիմու-
թեամբ: Այս երկրորդ պատկերին մէջ՝ Ազ-
գար և Սուլթանշահ յանդիման կ'երեւան
Փրիուլի Հերոնիմոս տոմին, հրաման ընդ-
ունելու իմէ Սալմասագրոց սպազորութեան:
Հետաքննական է որ վէնետից դիւանաց
մէջ, ուր ամէն հրամանագիրք և արտունու-
թիւնք մանր և տեղնիտեղի արձանագրուած
կը պահուին, այս մեղի համար կարեւոր ար-

տւենութեան յիշատակութեան հետքն անգամ
մնացած չէ կամ կորուսած է: Եւ սակայն,
կարծես թէ առանձինն նշանակուելու արժա-
նաւոր դէպք մ'էր այն, իրենց համար բո-
լորովին անձանթ՝ արեւելեան լեզուով ար-
պազորութեան առաջին անգամ տրուած թոյլ-
տուութեան մը՝ հասարակապետական կառա-
վարութեան կողմանէ, որ այնչափ խղճամիտ
և վախկոտ էր յայտ մասին. մինչ դեռ կե-

Աղաւթ-Եմմուսէ-ճայրն ասի:
Քիչաղթե-Եմմուսէ-ճայրն ասի:
Քիչաղթե-Եմմուսէ-ճայրն ասի:

Մայաւեն եղեր մեզ յազգե յ
ազգ-միսչ չև լերինք հաստ
ատեալին. ատեղծ եր զերկիրն զա
մենայն տիեզերս:

Յ աւիտենից միսչև յաւիտեանս
դուես. և մի դարձ. ու յաներ զմարդ
ի առաւստպանս և ասացեր դարձար

ցած են յունական լեզուով եղած սպազորու-
թեանց համար տրուած հրամանապիղք:

Ի վերջ գրոցն հետեւալ յիշատակարանն
կը գնէ Ազգար. «... Կազմեցաւ, կ'ըսէ,
սուրբ երգարանս Գաթի լաւ և յընտիր ա-
րինակէ Գառնեցոյ վարդապետի, ի թուակա-
նիս Հայոց Ռիշի, մայիս ժիշ. արհն ուր-
բաթ. ԺԲ ժամի... Առ օտո Միլլիքիսեդեկ
եպիսկոպոսին, ի մայրաքաղաքն վանատիկ,

ընդ հովանեաւ սուրբ Մարկոս Աւետարան-
չին, ի Հայոց հոգեւորներն, ի ժամանակ Սի-
մօնի... Յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաթն ձեր
զաշխատողքս սորա, զառաջինք և զմիջինք-
և զվերջինքն. և Աստուած «յիշէ զձեզ իւր
միտանկամ զայլուստն... Ամէնն ԲՃԿԲ
թուիտ է. ամէնն կոխած է՝ և իսկի գրչազիր
չիկայ ի գիրքս. բաւ է » :

Մեր ընթերցողաց աչքին առջև դնենք
էջ մը սոյն տպագրէն, գաղափար մը տալու
գրոցը ձևին, ու ընդհանրապէս տպագրու-
թեան ճաշակին, որ իրաւամբ ընտիր կրնայ
համարուիլ՝ ժամանակին արուեստական յա-
ռաջադիմութեան տեսակետով. մանաւանդ ի
զլուի իջին դրուած խորանազարկին, որ ի-
տալեան գեղարուեստական ճաշակի ներու-
թիւն ունի: Տաքն երկու տեսակ են, մեծ
և փոքր, ինչպէս կը նկատէ ընթերցողն:
Չազգայիրը կամ թույնագիրը ալ ունի:

Արգարեան այս առաջին տպագրութիւն,
ինչպէս ըսինք, եղած է ի 1565—8:

* *

Տպարանի անուն ուր դրոշմուած է՝ չենք
դտներ. հաւանականաբար իր նշանադրոշմն է
հետեւեալը.

Երկու տարի ետքը զԱզգար ի իր ընկե-
րակիցքը փոխադրուած կը դտնենք ի կոս-
տանդնուպոլիս:

Ճէմահիրճեան Մաղաքիա դպրի՝ կ'աւանդէ
իր ձեռագիր ժամանակագրականաց մէջ.
« ՌժՁ (=1567) ի հայրապետութեան
Հայոց Տեառն Միքայելի ԻԱ ամի կաթու-

ղիկոսութեանն, ի մայրաքաղաքն Կոստանդ-
նուպոլիս յերկրորդի ամի թագաւորութեանն
Օսմանեցոց սուլթան Սէլիմի, և ի չորրորդ
ամի պատերազմութեան տէր Յակոբ բարու-
նապետի կոստանդնուպոլսոյ, առ ոտս Յով-
հաննէս եպիսկոպոսին ընդ հովանեաւ Սուրբ
Նիկողայոս եկեղեցւոյն Հայոց՝ եղև ստամ-
փայ, այսինքն պատմայգիր. և տպեցաւ փոքր
Քերականութիւն տղայոց, ձեռամբ անարժան
կնքագիր դպրի մերս Յոդորին » : Յաջորդ
տարւոյն մէջ ալ այսպէս կը նշանակուի.
« ՌժԷ. ի կոստանդնուպոլիս նոր ստամփայ
գիր սահմանեցին ի հայրապետութեան
Տեառն Միքայելի Էջմիածնի և: ի պատ-
րիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ տէր Յա-
կորին, ընդ հովանեաւ Սուրբ Նիկողայոս ե-
կեղեցւոյն, ձեռամբ Խորվիրապցի Առաքեալ
աբեղային, արհեստագործութեամբ Արկար
դպրին և իւր թագազարմ Անտոնինոս Սուլ-
թան սարկաւաղին, որոյ գրովքն տպեալ Տո-
նացոյցս յառաջ բերին » :

Կ'երևնայ թէ Մաղաքիա դպրի այս խոս-
քերը նոյն զրոց յիշատակարաններէն առ-
նուած ըլլան: Փափաքելի էր զանոնք ունե-
նալ, որով թերևս կարելի կ'ըլլար մեզ ըն-
դարձակագոյն և աւելի զոհացուցիչ տեղեկու-
թիւններ սալ այս զրոց վրայ: Փոքր քերա-
կանոցիսն ըսուածը այբբենաբան կամ քե-
րական կը թուի: Ի մեր մատենադարանի,
ինչպէս ըսինք, չկան այդ գրքեր. չենք ալ
կարծեր որ ուրիշներու քով գտնուին, բայց
թերեւս յէջմիածնի կամ յԵրուսաղէմ և
կամ ի Լիւսնոյ: Ուրիշներէ ալ տրուած
տեղեկութիւնք՝ հաւանականաբար Չամճեան
պատմագրութեան հետեւողութեամբ են, որոյ
հեղինակն՝ մեզի նման տեսած չէր այն
գրքերը:

Բաց ի Տոնացուցէ, զոր յիշատակեց Մա-
ղաքիա, Արգարու և իր զործակցաց համար
կ'աւանդի, թէ նոյնպէս ի Պոլիս, և անշուշտ
մի և նոյն տպագրատան մէջ, ի 1568
թուականին հրատարակուած ըլլան նաև Տա-
ղարան, Ժամագիրք, Պատարագամատոյց,
և յաջորդ 1569 տարւոյն մէջ նաև Մաշ-
տոց մը: — Ազգային բանասիրական հան-
դէս մը, (Բազմալէպ, 1890 մարտ), կ'ընէ
A.R.A.R.®

թէ « (Որգարեան)՝ Մաղմուսին տառերով տը-
պուած են Սրգարու ձեռնարկութեամբ ի կոս-
տանդնուպոլիս՝ Մաշտոց, Ժամագիրք և Պա-

տարագամատոյց, 1562 թուին, յորոց յօրի-
նակք կը պահուին նաև ի մեր մատենադա-
րանի » ։

Շարայարեղի

ՈՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵԻՆՍ

(Շարումակութիւն — Տես յէջ 302)

ՍԵՂԵՐԻԸ դադրած ըլլալով, կ'ու-
զենք այցելութիւն մը ընել Սրբոյն
Յակովբայ անունը կրող հոգևակաւոր
խոռոչին, ու անանկով օգտակար ը-
նել դեռ եւս մեզի մնացած քանի մը
ժամը։ Երկար դաշնադրութիւններէն
ետքը՝ վերջապէս կը յաջողինք գտնել
մէկը որ յանձնառու կ'ըլլայ ընկեր և
առաջնորդ ըլլալ մեզ։

Գեղէն ելլելով՝ կը հետեւինք սառ-
նարանէն թղթող հեղեղի ընթացքին,
ուստի կ'անցնինք յետոյ, և մէկգի
թողլով դէպի խոռոչին խորը յառա-
ջիւլ խորհուրդը, որ երկվարաց հա-
մար մեծապէս փտանգալից է, փրածոյից
վրայ հաղիւ հետքը երեցող՝ հեղեղա-
տին ձախակողմը եղող ճամբուն ուղ-
ղութիւնը կը բռնենք, թէպէտ մէկէն
զղջալով թէ ինչո՞ւ չհետեւեցանք մեր
առջի մտածութեանն, հետիտան եր-
թալու այն ճամբաներէն։ Ինչու որ
բռնադատուեցանք ձիերէն վար իջ-
նել, խեղճ անասունները կը սահէին
ու գահավէժ ըլլալու մերձաւոր վը-
տանդ կտոր մինչև ութսուն մետր խո-
րութիւն ունեցող վհերու մէջ։ Ճամ-
բուն վրայ՝ պարոն Շանտր Միծն Ա-
րարատայ Տիւրխային կողմը պատող
կարծր քարանց (andesites) հաւա-
քում մը կը ժողվէ։

Երկու ժամուան երկար ու աշխա-

տալի վերելքէ մը ետքը կը հասնինք
դարատափի կերպարանք ունեցող հը-
րուանդան մը, որ անշուշտ սառնա-
բանին աջակողման մեծ քարակոյտին
մասն է. 2250 մետր բարձրութեան
վրայ ենք. և կ'աւանդեն թէ առեւտը
հոն եղած ըլլայ Սրբոյն Յակովբայ
մենաստանն, բայց հիմայ այդ շէնքին
հետքն անգամ չի տեսնուիր, ուր Մոն-
բէրոյ կ'ըսէ թէ աղօթե՛ր է. ինչպէս
չկայ այն ուռենին՝ միակ ծառը տեղ-
ւոյն, որուն համար կը զրուցուէր, թէ
տապանին մէկ կտորն էր՝ արմատա-
ցած և կոնաչաղարդ տերեւներով ա-
ճած նոյն տեղւոյն վրայ։

Այս մենաստր և անբնակ մենաս-
տան՝ իր նուիրական սրբութիւնը
պարտական էր՝ ոչ Սրբոյն Յակով-
բայ, որոյ անունով կը կոչուի, այլ
հոն հանդիպած հրաշքի մը՝ զոր այս-
պէս կը զրուցեն աւանդութեամբ։
Էջմիածնի միաբաններէն մին փորձ
փորձեր էր Արարատայ գագաթն
բարձրանալու՝ գովելի բաղձանքով
նոյեան տապանին մնացորդքը տես-
նելու։ Բայց Աստուծոյ կամքն էր որ
նոյայ ետքը ուրիշ մահկանացու չկա-
րենայ իօխել աշխարհի փրկութիւնը
պահող տապանին մէջ. որով խեղճ
միանձին ամէն ջանք և աշխատանք
արդիւնք մը չունեցան։ Երբ օրուան